

16. YÜZYILDA İDÂRÎ-İKTİSÂDÎ VE SOSYAL AÇIDAN KARGI KAZÂSÎ*

*Ahmet KANKAL***

1071 Malazgirt Zaferi'ni müteâkiben, Anadolu'ya akan Türkler tarafından ve muhtemelen Emir Dânişmend'e bağlı kumandanlardan Çankırı ve Kastamonu civârının fâtihi Emir Karatigin tarafından 1083-1084 yıllarında fethedilmiş olması îcâb eden Kargı¹, tarihî kayıtlarda pek zikredilmez. Tarihî seyir olarak Dânişmendliler, Anadolu Selçukluları ve CÂndâroğulları'nın eline geçmiş olan Kargı ve civârı, Yıldırım Bâyezid zamânında 1392-1393² yılında Osmanlı hâkimiyetine girmiş, ancak 1402 yılında Timur'un gâlibiyeti ile neticelenen Ankara Savaşı'ndan sonra, tekrar CÂndâroğulları'na iade edilmiştir. Çelebi Mehmet'in idâreye hâkim olmasından sonra, CÂndâroğlu hükümdârı İsfendiyâr Bey'in oğlu Kâsım Bey ile Çelebi Mehmet arasında bir dostluk vücûda gelmiş, bunun neticesinde de CÂndâroğulları arâzisinden Çankırı, Kal'acık, Tosya ve muhtemelen Kargı, Çelebi Mehmet'in emri ile İsfendiyâr Bey tarafından oğlu Kâsım Bey'e terkedilmiştir (1416-1417)³.

Kâsım Bey'in hâkimiyetinin Çankırı, Kal'acık ve Tosya hâricinde Kargı'ya kadar uzandığını, tahrir defterlerinde geçen ve Kâsım Bey'in Çankırı'da inşâ ettirmiş olduğu imâretine, Kargı kazâsına bağlı Yazıkilise nâm-ı diğêr Dereköy adlı karyeyi vakfetmiş

* Bu makale 17-27 Temmuz 1991 tarihleri arasında Uluslararası 11. Çorum Hitit Festivali çerçevesinde düzenlenen ve 26-27 Temmuz 1991 tarihinde gerçekleştirilen Türk Kültür Tarihi İçerisinde Çorum Sempozyomu'nda sunulan tebliğin genişletilmiş şeklidir.

** Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Bölümü Arş. Grv.

1. Daha geniş bilgi için bkz. Hüseyin Hüsâmeddin, Amasya Tarihi, İstanbul, 1322, C. II; J. H. Mordtmann, İslâm Ansiklopedisi, "Çankırı" maddesi, C.II, s. 357-359.; Yaşar Yücel, XIII-XV. yüzyıllar Kuzey-Batı Anadolu Tarihi Çoban-Oğulları Candar-Oğulları Beylikleri, TTK. Ankara, 1980.; M.H. Yinanç, Selçuklu Devri Türkiye Tarihi I. İstanbul 1944, s. 103.

2. Aşıkpaşaoğlu Tarihi, KTB, Ankara, 1985, s.73.; Neşri Tarihi, C.I, KTB, Ankara, 1983, s. 154.; Oruç Beğ Tarihi, Tercüman 1001 Temel Eser, s. 56.

3. Aşıkpaşaoğlu Tarihi, s. 87-88.; Neşri Tarihi, C.II, TTK, Ankara 1957, s.540-541.

Köyler:

16. yüzyılda ekseriyeti Türçe isimler taşıyan Kargı'nın köyleri arasında dört adet kilise ismi taşıyan köy mevcuttur. Buralarda Bizans döneminden kalma kiliselerin mevcut olduğu ve isimlerin de onlara izâfeten verildiği anlaşılmaktadır. 16. yüzyılda Kargı'ya bağlı 44 köyden bugün yarıya yakınının isimleri mevcut değildir. Acabâ bu köyler terkedilmiş midir yoksa zamanla isimleri değişmiş midir bunu bilemiyoruz¹⁵.

Kargı'ya bağlı köylerin isimleri aşağıdaki şekildedir:

Afşar	Karakilise
Ağcakilise	Karapürçek
Akkaya	Karı
Argunşeh-Argunşa	Kınküzü
Arıklar	Kızılsin
Bâdâmca	Kurd Gâzi
Bağözü	Mesûdlu
Balluca	Mora
Başvîrân	Obruk
Beğdili	Ortaluca
Çaykışla	Ovaluca
Çehârşenbe	Öküz
Çeştköyü	Pelidcık
Çevlik	Pelitözü-Palutözü
Değirmenözü n.d. Karaoğlan	Rûnkuş
Delüler	Saraycık
Eğzen	Sinânözü
Felikkilise	Vîrâncık
Gökdere	Yalmansaray
Göl	Yaycılar
İnal	Yazıkilise n.d. Dereköy
Karaboya	Zeytünözü

15. Bizde yerleşmiş ve yaygınlaşmış bir kültür politikası olmadığından köylerin isimleri sık sık değiştirilmektedir. Bu hareket gerek tarih ve gerekse tarihî coğrafya açısından son derece yanlıştır. Bunun yanısıra değiştirilen köy isimlerinin yerine o köyle hiç alakası olmayan isimler verilmektedir. Kayalık yerlerde kurulmuş yeşilliği, deresi ve akarsuyu olmayan yerlere Yeşildere, Yeşilöz, Kurbağalı vb. gibi akla ve mantığa sığmayacak isimler yakıştırılmaktadır.

Yukarıdaki köyler dikkate alındığında 1521 yılında takrîbî nüfûs açısından en büyük üç köy: 691 nüfûs ile Arıklar; 586 nüfûs ile Rûnkuş ve 423 nüfûs ile Pelidcik köyleridir. 1579 tarihinde ise: takrîbî 1613 nüfûs ile Rûnkuş; 1236 nüfûs ile Arıklar ve 976 nüfûs ile Afşar köyleridir. Görüldüğü üzere Pelidcik köyü Rûnkuş ve Arıklar köyünün tersine yerini muhâfaza edememiştir.

Bu köylerin hâsılât açısından en büyükleri ise: 1521 yılında 8499 akça ile Rûnkuş; 7210 akça ile Arıklar ve 5995 akça ile Pelidcik köyleridir. 1579 yılında ise: 10870 akça ile Rûnkuş; 9710 akça ile Arıklar ve 8000 akça ile Pelidcik köyleridir. Yine görüldüğü üzere Pelidcik köyü nüfûstakinin tersine hâsılât açısından yerini muhâfaza etmiştir. Hâsılât deyimiyle vergi gelirleri kastedilmektedir.

Yukarıda verdiğimiz nüfûsa o köyde bulunan kürekçi ve müsellemler de dâhildir. ancak bunların vergilerinin bir kısmı hâsılât içinde olmayıp pâdişâh hâsları içinde yer aldığından köylerin hâsılâtına dâhil edilmemiştir. Ounun için nüfûsa bakıp da hâsılâtın düşük olmasına şaşılmamalıdır.

Nüfûs:

Kargı, 16. yüzyılda hudûdları dâhilinde hiçbir gayr-ı müslim yaşamayan tamâmen Türk ve Müslüman nüfûsa sâhip bir kaza husûsiyeti taşımaktadır. 1521 tahririnde Kargı şehri "Nefs-i Kargı"¹⁶ diye kaydedilmiş diğer mahallelerinden bahsedilmemiştir. Bu da bize henüz o yıllarda Kargı'nın çok küçük bir yerleşim birimi olduğunu göstermektedir. Bu tahrire göre Kargı mekezinde 381 kişinin yaşamakta olduğu ortaya çıkmaktadır. Yine 1521 yılında nüfûsun ekseriyeti köylerde bulunmakta olup toplam 44 köyde takrîben 7325 kişi yaşamaktadır¹⁷.

1521 ile 1579'a kadar aradan geçen 58 yıllık dönemde Kargı'nın nüfûsu bir misli artmış, en çok nüfûs artışı şehrin merkezinde vukûbulmuştur. Ayrıca bu yılda Kargı şehri, Nefs-i Kargı, Câmî-i Kebîr, İmâm Beğ ve Hacı İlyâs adlı dört mahalleye taksîm edilmiş-

16. BA TT 100, s.386.

17. Yukarıda verdiğim rakamlar takrîbî rakamlar olup defterlerde hâne diye kaydedilenler 5 rakamı ile çarpılmış, mücerred ve mu'âf diye kaydedilenler ise tek kişi olarak değerlendirilmiş ve böylece nüfûsun bulunması yoluna gidilmiştir. 1521 tahririnde Kargı merkezinde 70 hâne, 31 mücerred, köylerinde ise 1362 hâne, 493 mücerred ve 22 mu'âf kayıtlıdır. 1579 tahririnde ise Kargı merkezde 177 hâne, 124 mücerred, 16 mu'af; köylerinde 2660 hâne, 1449 mücerred ve 30 mu'âf kaydedilmiştir.

tir¹⁸. Bu mahallelerin nüfûs bakımından en kalabalık olanı 346 nüfûs ile Hacı İlyâs mahallesidir. Bu dönemde Kargı'nın merkez nüfûsu % 169'luk bir artış göstererek takrîben 1025'e ulaşmıştır. Yine köylerde yaşayan nüfûs da % 100'ün üzerinde bir artış göstererek 14779'a ulaşmıştır. 1579 yılında dikkati çeken bir nokta diğer Anadolu şehirlerinde olduğu gibi bekâr nüfûstaki artıştır.

Daha önce de bahsettiğimiz gibi en fazla nüfûs Rûnkuş ve Arıklar köyünde bulunmaktadır.

Toprak Tasarrufu:

16. yüzyılda Kargı kazâsında yaşayan reâyânın elinde tuttuğu ve zirâatle meşgûl oldukları topraklara bakacak olursak; 1521 yılında 45 çift, 335 nîm çift ve 345 ekinli bennâk şeklinde olduğu görülür. 1579 yılında ise çift ve nîm çift sayısında bir azalma söz konusu olup, Çift'in dörtte birine tekâbül eden ve "zivle-zevle" diye adlandırılan bir toprak parçası kaydedilmiş ve ekinli bennâk sayısında da artış olmuştur. Bilindiği gibi ekinli bennâk kendi geçimini temin edecek kadar nîm çiftten az miktârda toprak parçasını işleyen raiyyete denirdi. Buna göre 1579 yılında 21 Çift, 439,5 nîm çift, 183 zevle ve 362 ekinli bennâk kayıtlıdır. Bu rakamlar da toprağın giderek parçalandığını ve bütünlüğünü muhâfaza edemediğini göstermektedir.

Kargı kazâsı, çeltik alanları hâriç bırakıldığı takdirde zirâat yapılabilir toprak açısından Çankırı Sancağı'nın en az toprağa sâhip kazâsıdır.

Kargı kazâsında 1521 yılında 1 zeâmet, 10 tımar mevcutken bu rakam 1579 yılında 34 tımar sayısına ulaşmıştır. Sipâhîlerin isimleri ve ne kadarlık miktârı tasarruf ettikleri metnin sonunda tablo III de gösterilmiştir.

Bağcılık ve Meyvecilik:

Kâtip Çelebi, Kargı'dan "iyi ayvası ve çok üzümü olur" diye bahsetmektedir¹⁹. Tahrir defterlerine baktığımızda gerçekten de bağcılık ve meyveciliğin Kargı'da epey ileri derecede olduğu görülmektedir. Hatta Kargı bağ, bostan ve meyvecilik alanında Çankırı

18. TKGM KKA 81, v. 177b-178b.

19. Kâtip Çelebi, Cihânnümâ, s. 647.

Sancağı'nın on kazâsı içinde Tosya ve Kal'acık'tan sonra üçüncü sırada gelmektedir.

Defterlerde "öşr-ü bağ", "öşr-ü bostan", "öşr-ü meyve", "öşr-ü ceviz", "öşr-ü bâdem", "öşr-ü soğan" ve "öşr-ü sarımsak" adlı altında toplanan vergi ne kadarlık bir istihsâl yekûnundan alınmaktaydı bunu tespit etmek hayli zordur. Bu sebeple Kargı'da yetiştirilen mahsûlün istihsâl yekûnunu değil de bunlardan toplanan verginin akça olarak değerini vereceğiz. Öşr-ü meyve tabirinin içerisine Kargı'da hangi tür meyvelerin dâhil olduğu da kesin olarak belli değildir.

Defterlerde bağ, bostan ve meyveden alınan vergiler birlikte kaydedildiğinden, toplanan verginin ne kadarı bağ, ne kadarı bostan ve ne kadarı da meyveden alınmaktaydı bunu kesin olarak tespit etmek güç olduğundan her üçünden alınan vergiyi birlikte verdik. Buna göre 1521 yılında bağ, bostan ve meyveden alınan vergi 10295 akça iken 1579 yılında %171'lik bir artışla 27938 akçaya ulaşmıştır. 1521 yılında en fazla bağcılık Arıklar köyünde yapılmaktayken 1579 yılında İnal köyünde yapılmıştır.

Cevizden alınan vergi ilk tahrirde 373 akça iken ikinci tahrirde %61'lik artışla 601 akçaya; bâdemden alınan vergi ise ilk tahrirde 240 akça iken ikinci tahrirde %73'lük artışla 417 akçaya ulaşmıştır.

Soğandan alınan vergi 99 akça iken %96 artışla 195 akça, sarımsaktan alınan vergi ise ikinci tahrirde 524 akça olarak gerçekleşmiştir.

Görüldüğü üzere en yüksek artış bağ, bostan ve meyve vergisinde olmuştur. 1521 yılında yetiştirilmeyen sarımsak 1579'da yetiştirilmiştir. Ceviz ağacı sayısı ise kazâ dâhilinde ilk tahrirde 186 iken ikinci tahrirde 300'e ulaşmıştır²⁰.

Pazar ve İşletmeler:

Bir yerde pazar kurulmasının şartı ne o yerin nüfûs durumuna ve ne de idârî birimin merkezi olma husûsiyetine sâhip bulunmasına bağlı değilse de yine de pazarlar, şehri tamamlayıcı bir husûsiyete sâhiptirler.

20. BA TT 100 numaralı defterin Kargı nâhiyesi'ndeki kayıtlara göre her ceviz ağacından iki akça resm alınmıştır. Buna göre toplanan ceviz resmini ikiye bölerek kazâdaki ceviz ağacı sayısını tespit etme yoluna gittik.

Kargı'nın merkezinde kurulan parazın yıllık geliri 1521 yılında 600 akça²¹ iken nüfusun artış göstermesiyle birlikte gelir de 1579 yılında 2000 akçaya ulaşmıştır. Bu gelir Kargı Câmii'nin vakfidir²².

Kargı merkezinde kurulan pazardan başka Öküz köyünde de pazarın kurulduğu anlaşılmaktadır. Bu pazarın geliri ise daha düşük olup yıllık 300 akçadır²³. Pazarın kurulduğuna dâir kayıt 1579 tahririnde mevcuttur.

Son tahrirde Kargı'da bir boyahânenin olduğu kayıtlıdır. Geliri pâdişâh hâsları içinde yer alan boyahânenin yıllık geliri 500 akçadır²⁴. Boyahânenin hâricinde Kargı'da herhangi bir işletmenin varlığına dair kayıt mevcut değildir.

Pazarlarda satılan mallardan alınan vergileri metnin sonunda vereceğimiz "Öşr ve Resmler" kısmında bulmak mümkündür.

Hubûbat üretimi:

16. yüzyılda Kargı'da ekseriyetle hubûbat üretimi yapılmış, buna mukâbil bakliyat üretimi hiç yapılmamıştır. Hubûbatta ise buğday, arpa ve cüz'î miktârda darı üretimi gerçekleştirilmiştir. Kargı, her iki tahrirde de Çankırı Sancağı'nın en az hubûbat üretimi yapılan kazâsı durumundadır. Bu da tamâmen tabii şartlar ile alâkalıdır.

1521 yılında 1044917,5 kg olan buğday üretimi, 1579 yılında %21'lik bir artış göstererek 1274384 kg a ulaşmıştır²⁵. Her iki tahrirde de en fazla buğday Pelidcik köyünde üretilmiştir.

Arpa üretimi de hemen hemen buğday ile aynı düzeydedir. 1521 yılında takriben 981085 kg olan arpa üretimi, 1579 yılında %25'lik bir artış göstererek 1231282 kg a ulaşmıştır. Görüldüğü üzere arpa üretimindeki artış buğday üretimindeki artışa nazaran daha fazladır. Her iki tahrirde de en fazla arpa üretimi Arıklar köyünde yapılmıştır.

21. BA TT 438, s.738.

22. TKGM KKA 578, v.127a.

23. TKGM KKA 81, v.182b.

24. TKGM KKA 274, s.2.

25. Çankırı sancağında dolayısıyla Kargı kazâsında hubûbattan alınan öşr miktârı 1/8'dir. Kazâda üretilen hubûbat miktârını tespit etmek için alınan öşrü 8 rakamı ile çarparak istihsâl yekûnunu bulduk. Defterlerdeki kayıtlar müd hesabı ile tutulduğundan 1 müd=20 Kile, 1 Kile=25,656 kg hesabından hareketle de üretilen hubûbatın kg olarak değerini tespit ettik.

Darı ise 1521 yılında takrîben 35918 kg üretilmiş ancak 1579 yılında darı üretimi yapılmamıştır.

Her ne kadar nüfûstaki artış %100 olsa da hubûbât üretimindeki artış %25'ler düzeyinde kalmıştır.

Değirmenler:

Hubûbât ile alâkalı olduğundan değirmenlerden de bahsetmeden geçemeyeceğiz. Görüldüğü kadarıyla Kargı kazâsında iki nevi değirmen mevcuttur. Bunlar tahıl üretimi yapılan yerlerde su veya hayvan gücüyle çalışan ve tahıl öğüten değirmenler ile çeltik üretimi yapılan yerlerde çeltiğin kabuğundan ayrılması işinde kullanılan ding değirmenleridir. 1521 yılında Kargı kazâsının 18 köyünde bulunan 32 adet tahıl öğüten değirmenden 1102 akça, 1579 yılında ise 15 köyünde bulunan 58 adet değirmenden 1435 akça vergi tahsîl edilmiştir²⁶. Görüldüğü gibi ikinci tahrirde değirmen bulunan köy sayısında azalma olmuşsa da değirmen sayısında artış söz konusudur. İki adet ding değirmeninden ise 40 akça vergi tahsîl edilmiştir. Değirmen adedindeki artış gerek nüfus ve gerekse hubûbât üretimindeki artışla paralellik arz etmektedir.

Çeltik üretimi:

16. yüzyılda Tosya kazâsı da dâhil olmak üzere Çankırı Sancağı'nda çeltik zirâati sâdece Kargı kazâsında yapılmaktadır. Toplam üretimin miktârı hakkında maalesef malûmât sâhibi değiliz. Yalnız defterlerde kaydedildiğine göre gerek 1521 yılında gerekse 1579 yılında pâdişâh hâssı için ekilen çeltik tohumu 350 müd²⁷ yani 179592 kg dır. Bu dönemde çeltik bire kaç vermektedir ve istihsâl yekûnu nedir bilemiyoruz. 1521 yılında Afşar, Beğdili, Çehârşenbe ve Rûnkuş köylerinde 130 çeltik hânesi tarafından yapılan çeltik zirâati 1579 yılında yukarıdaki köylere ilâve olarak Çevlik ve Kurd Gâzî adlı köylerin de iştirâkiyle altı köyde 392 çeltik hânesi tarafından yapılır hâle gelmiştir. Çeltik hânesi sayısındaki %200'lük artışa nazaran ekilen çeltik tohumu yine 350 müdde kalmıştır.

Pâdişâh hâssı hâricinde Kargı merkezinde ve Rûnkuş köyünde ekilen çeltikten alınan öşr yani vergi miktârı 1521 yılında 8000 ak-

26. Değirmen resmi yahut resm-i âsyâb, diğer sancaklarda olduğu gibi her aya 5 akça olarak tespit edilmiştir.

27. BA TT 100, s.428; TKGM KKA 81, v. 211b.

ça 1579 yılında ise 6514 akçadır²⁸. Alınan öşr miktârı 1/8 olduğuna göre yetiştirilen çeltiğin akça olarak değeri ilk tahrirde 64000 akça, ikinci tahrirde ise 52112 akçadır, ancak bu kaç kg a tekâbül etmektedir bilemiyoruz.

Pamuk (Penbe) üretimi:

Kargı, Çankırı Sancağı dâhilinde Çankırı, Kal'acık ve Keskin kazâları ile birlikte pamuk üretimi yapılan dört kazâdan birisidir. Hem de 1521 yılında tüm sancak üretiminin % 82'sini, 1579 yılında ise %50'sini gerçekleştirmiştir. Her ne kadar Kargı kazâsında 1521 yılında 3119 kg olan pamuk üretimi 1579 yılında 6193,5 kg a erişerek %98,5'luk bir artış göstermişse de Keskin kazâsında Kızılırmak boylarında yapılan pamuk üretimi ile umûmî yekûn içindeki yüzdeki düşüş arzemiştir²⁹. Her iki dönemde de en fazla pamuk üretimi İnal köyünde yapılmıştır.

Hayvancılık:

Tahrir defterlerinde resm-i ganem veya âdet-i ağnâm şeklinde kaydedilen vergi, kelimenin mânâsı itibâriyle koyunlardan alınan vergiyi ifâde etmektedir. Ancak koyundan başka büyük baş hayvan olarak kara sığır ve su sığırının yetiştirilmekte olabileceği de gözden uzak tutulmamalıdır. Hattâ Kargı'nın Kızılırmak'a sınır bir kazâ olduğu gözönünde tutulursa su sığırının yetiştirilmekte olduğu kuvvetle muhtemeldir. Bunun yanında bilhassa topraklarını işlemek maksadıyla çiftçi-köylülerin kara sığır veya öküz yetiştirecekleri de gâyet tabiidir. Ancak defterlerde büyük baş hayvanların yetiştirilmekte olduğuna dâir herhangi bir kayıt mevcut değildir.

Hayvancılık bilindiği üzere yaygın olarak köy civârında geçici olarak ikâmet eden veya o köyün üzerine yazılmış, pâdişâh hâslarına tâbi, konar-göçer teşekküller tarafından yapılmaktadır. Ancak bu Kargı kazâsında bahsedildiği şekilde değil de köylüler tarafından yapılmaktadır.

28. 1521 yılında bu rakamın 4000 akçalık kısmı Kargı merkezinden (BA TT 100, s.386) geriye kalan 4000 akçalık kısmı ise Rünkuş köyünden tahsil edilmiştir (Aynı defter. s.388-389); 1579 yılında ise yine 4000 akçalık kısmı Kargı merkezinden (TKGM KKA 81, v.179a), geriye kalan 2514 akçalık kısmı ise Rünkuş köyünden tahsil olunmuştur.. (Aynı defter, v.187a-187b).

29. BA TT 100, s.441, 443-444 ve diğer sahifelerdeki kayıtlara göre pamuğun okkası 12 akça olarak kayıtlıdır. Alınan öşr miktârı kaydedilirken hem okkası hem de akça olarak değeri yazılmıştır. Okka'yı 1,2828 kg olarak bunun kg olarak karşılığını bulma yoluna gittik.

Kânûn hükümlerine göre resm-i ganem iki koyuna bir akçadır³⁰. Bu hüküm gözönüne alınarak, ağnâm resmi yekûnundan hareketle Kargı kazâsı dâhilinde yetişen koyun adedi takriben 1521 yılında 11592'dir. Bu rakamın 1579 yılında 30000 civârında olması muhtemeldir³¹.

Koyun yetiştiriciliğinin yanısıra arıcılık da Kargı kazasında oldukça yaygın görünmektedir. Tahrir defterlerinde "öşr-ü kovan", "öşr-ü petek", "resm-i küvvâre", "resm-i asel" ve "resm-i zenbûriye" gibi muhtelif isimler altında zikredilen ve reâyânın elinde bulunan arı kovanlarından veya mahsûlden yani baldan alınan bu vergiyi biz kovan başına iki akça olarak aldık³². Buna göre 1521 yılında Kargı kazâsında 918; 1579'da ise 2363 adet kovan mevcuttur. Aradan geçen 58 yıllık dönemde kovan sayısında da %157'lik bir artış olmuştur. Arıcılık hayvancılığa nazaran daha yaygındır. İlk tahrirde 35 köyde yapılan arıcılık ikinci tahrirde Kargı'nın hemen bütün köylerinde yapılır hâle gelmiştir.

Vakıflar:

Şehirlerin büyüyüp gelişmesinde mühim rolü olan vakıf müesseseleri bakımından Kargı kazâsı 16. yüzyılda oldukça fakir görünmektedir. Merkezde bulunan bir câmiî, köylerinde bulunan üç mescid, bir türbe, dört zâviye, bir çeşme ve Kızılırmak üzerinde bulunan bir köprüsü belli başlı hayır müesseseleridir.

Zâviyeler muhtemelen Anadolu Selçukluları veya beylikler döneminden kalmadır. Ancak câmi ve mescidler Osmanlılar dönemine mi yoksa önceki dönemlere mi âittir bu konuda herhangi bir fikir ileri sürmek isâbetli olmayabilir. Hangi döneme âit olursa olsun Osmanlılar buraları aldıklarında mevcut olan bütün müesseselerin vakıf şartlarını kabûl ve vakfiyelerine göre de idâmelerini temîn etmişlerdir.

30. Çankırı sancağı kânûnnâmesinde resm-i ganem kayıtlı değilse de biz Anadolu Eyâleti'nin diğer sancaklarında olduğu şekilde koyun resmini iki koyuna bir akça olarak aldık.

31. 1521 tahririnde resm-i ganem sipâhilere tımar kaydedilirken 1579 tahririnde pâdişâh hâssı içerisinde yer almıştır. Pâdişâh hâssında kayıtlı bulunan âdet-i ağnâm tüm sancağın yekûnu olup kazâların hissesine düşen miktârı belli değildir. Bu sebeple Kargı kazâsının hissesine düşen miktâr tamamen tahmîndir.

32. Kovan resmi de kayıtlı olmayıp diğer sancaklarda olduğu şekilde kovan başına iki akça olarak hesap edilmiştir.

Câmi-i Şerîf: Şehrin merkezinde Câmi-i Kebîr mahallesinde bulunan bu câmi, ne zamân ve kim tarafından inşâ ettirilmiş bilemiyoruz. Ancak 1530 tarihinden önce inşâ edilmiş olduğu âşikârdır. Bâc-ı bâzâr-ı Kargı'nın tamâmı ve Mora köyünde bulunan üç çiftlik yer ile bir değirmen gelirinin yarısı câmiin vakıflarındandır³³.

Karakilise Köyü Mescidi: 1530 tarihinden önce inşâ edilmiştir. Mora köyünde bulunan üç çiftlik yeri ile bir değirmen gelirinin yarısı mescidin vakfıdır³⁴.

Mora Köyü Mescidi: 1530 tarihinden önce inşâ edilmiştir. Tûsî adlı bir hayır sâhibi Mora köyünde bulunan 33 müdlük yerini mescidin imâmetine vakfetmiştir³⁵.

Argunşeh-Argunşa Köyü Mescidi: Bu mescid de 1530 tarihinden önce inşâ edilmiştir. Mehmed Bey adlı birisi nîm çiftlik yerini mescide vakfetmiştir³⁶.

Bunlardan başka Çevlik köyü imâmına Hacı Çelebi adlı biri bahçesini vakfetmiştir. Ancak bu köyde mescid var mıdır yok mudur bilemiyoruz.

Şeyh Kocalı-Kodalı Zâviyesi: Kargı'ya bağlı Mora köyünde bulunan bu zâviyeyi isminden de anlaşılacağı üzere Şeyh Kocalı Kurmuştur. Aynı köyde bulunan iki çiftlik yer zâviyenin vakfıdır³⁷.

Şeyh Hacı Zâviyesi: Kargı'ya bağlı Başvîrân köyünde bulunan bu zâviyeye aynı köyde bulunan bir çiftlik yer ile bir değirmen vakfedilmiştir³⁸.

Şeyh Aydın Zâviyesi: Bu zâviye muhtemelen Kargı'ya bağlı Palutöz köyünde bulunmaktadır. "Cândâroğlu Kâsım Beğ'den mukarrernâmesi varımış" kaydına bakarak bu zâviyenin 1450 yılların-

33. BA TT 438, s.738.; BA TT 291, s.245.; TKGM KKA 578, v.127a.

34. BA TT 438, s.738.; TKGM KKA 578, v. 125a.

35. BA TT 438, s.738.; BA TT 291, s.245.; TKGM KKA 578, v.124b.

36. BA TT 438, s.739.; BA TT 291, s.247.; TKGM KKA 578, v.126a.

37. BA TT 438, s.738.; BA TT 291, s.244.; TKGM KKA 578, v.125a.

38. BA TT 438, s.738.; BA TT 291, s.245.; TKGM KKA 578, v.126a.

da faâliyyette olduğu anlaşılmaktadır. Aynı köyde bulunan on müdürlük yer ile bir değirmen zâviyenin vakfidır³⁹.

Elvân Çelebi Zâviyesi: Bugünkü Mecitözü ilçesinde bulunan Elvân Çelebi zâviyesi ile aynı zâviye midir belli değildir. Şâyet aynı zâviye olsaydı Mecitözü o zaman ki Çankırı Sancağı sınırlarının dışında kalıp Zile'ye bağlı olduğundan muhakkak sûrette "der livâ-i mim veya her kazâ-i mim" ibâresi kayıtlı olurdu. Çankırı Sancağı dışında herhangi bir hayır müessesesine yapılan vakıfların muhakkak sûrette nerede olduğu Çankırı evkâf defterlerinde kayıtlıdır. Buna göre biz bu zâviyenin ayrı bir zâviye olduğunu söylüyoruz ancak kat'î olarak hangi köyde bulunduğu tespit edilemediğinden muhtemelen Palutözü köyü civarında olabileceğini ifâde ediyoruz. Palutözü köyüne bağlı Çartvîrân mezraasında üç müdürlük yer zâviyenin vakfidır. Ayrıca Şeyh Lütfullah Çelebi, köy civârında bir değirmen ile Bayındır köyünde bir bahçe satın alıp zâviyeye vakfetmiştir⁴⁰.

Mehmed Beğ veled-i İsmail Beğ Türbesi: Kargı'ya bağlı İnal köyünde bulunan bu türbeye aynı köyde bulunan bir çiftlik yer vakfedilmiştir⁴¹.

Kızılırmak-Kazılcaırmak Köprüsü: Muhtemelen bugün ismi mevcut olmayan Kargı'ya bağlı Argunşeh-Argunşa köyünde bulunmaktadır. Adı geçen köyden Seydî Fakîh ve Murad veled-i İbrahim Köprüyü inşâ etmişler ve Çankırı'ya bağlı Şabanözü köyünden bir miktâr yer satın alıp köprüünün rakabesine vakfetmişlerdir. Bundan başka Yahya Fakîh adlı biri Zeytûnözü köyünde bulunan bahçesini ve Resûl adlı birisi de vakfettiği bağ bahâsından yüzelli akçanın ribhini köprüünün meremetine sarfolunmak için vakfetmişlerdir⁴².

Yukarıdakilerden başka Mehmed veled-i İsmail ve Kızıl adlı şahıslar ellerinde duta geldikleri nîm çiftlik yerlerini tarîk-i âmm üzerinde vaz' olunan çeşmeye su getirmek için vakfetmişlerdir⁴³.

39. BA TT 438, s.738.; BA TT 291, s.247.; TKGM KKA 578, v.126b.

40. BA TT 438, s.739.; BA TT 291, s.249.; TKGM KKA 578, v.126b.

41. BA TT 438, s.738.; BA TT 291, s.244.; TKGM KKA 578, v.125b.

42. BA TT 438, s.739.; BA TT 291, s.248.; TKGM KKA 578, v.127a.

43. BA TT 438, s.739.; BA TT 291, s.247.; TKGM KKA 578, v.126a.

Öşr ve Resmler:

Kargı kazâsında alınan öşr ve resmler hakkındaki malûmâtı TKGM KKA 81 no'lu defterin baş kısmında bulunan Çankırı Sancağı Kânûnnâmesi'nden elde ettik. Diğer bazı sancaklardan olduğu gibi her kazâda ayrı bir öşr ve resm tayin ve tespit yerine yalnızca pazarlarda satılan (Çankırı, Tosya ve Kal'acık pazarında) köle ve câriyelerin fiyatları hariç, diğer bütün öşr ve resmler sancağın tamâmı için aynı şekilde tayin ve tespit edilmiştir. Aşağıda Kargı kazâsında üretilen mahsûlden alınan öşrün nakid olarak değerini ve diğer resmleri kânûnnâmede geçtiği şekliyle, kânûnnâmede yer almayanları ise kayıtlardan çıkardığımız şekliyle vereceğiz. Çankırı sancağı ve dolayısıyla Kargı kazâsında hubûbat ve bakliyâtan alınan öşr miktarı 1/8 olarak tespit edilmiştir.

Öşr-ü Buğday, Arpa ve Erzen-Darı: Kânûnnâmede defter-i 'Atikde kasabât ve kurâda her İstanbul kilesi buğdaya beşer arpaya ise üçer akça narh tayin olunduğu ve yine narhın aynı şekilde tayin olunduğu ifâde edilmektedir. Darıdan ise bahsedilmemekte olup bunu biz defterden kilesi iki akça olarak tespit ettik. Ancak defter-i 'atîk olarak 1521 tahriri esas alınacak olursa ifâdelerde tezat meydâna gelmektedir. Çünkü 1521 tahririnde buğdayın kilesi dört, arpanın kilesi ise iki akçadır. Yukarıda ifâde edildiği gibi buğdayın kilesi beş, arpanın kilesi ise üç akça değildir. Buna göre 1521 ile 1579 tarihleri arasında bir tahririn daha yapıldığı ortaya çıkmaktadır. Ayrıca vakıf defterleri arasında tanıtmış olduğumuz BA TT 291 numara kayıtlı bulunan defterin bir de mufassalının bulunması icâb ederdi. 1555 tarihli bu evkâf defterine bakarak bu tarihte bir tahririn daha yapıldığını söylemek mümkündür ancak bu tahririn ne mufassalı ne de icmâli mevcut değildir.

Öşr-ü Bağ: Kânûnnâmede "defter-i 'atîkde Tosya ve Kargu kadılıklarında bağların öşrü alındıktan sonra resm-i zemîn deyu hilâf-ı emr akça dahî alınuremiş hilâf-ı kânûn alınan resm ref olunmak fermân olunmağın bu def'a defter-i cedîde bağlardan fakat öşr kaydolundu öşr alındıktan sonra minba'd resm deyu dahî nakîd akça taleb olunmaya ve alınmaya" denilmektedir.

Öşr-ü Penbe-Pamuk: Pamuk hakkında kânûnnâmede herhangi bir hüküm yoktur ancak defterlerden pamuğun okkası oniki akça olarak tespit edilmiştir.

Öşür-ü Girdgân-Ceviz: Öşür mahsûlden değil de ağacından alınmıştır. Her ceviz ağacından iki akça öşür alınmıştır.

Öşür-ü Bâdem: Cevizin tersine öşür ağaçtan değil mahsûlden yani bâdemın meyvesinden tahsil olunmuştur. Defterlerde bâdemın kilesi on akça olarak kayıtlıdır.

Öşür-ü Kovan: Kânûnnâmede öşür-ü kovan hakkında herhangi bir hüküm mevcut değildir. Diğer sancaklarda olduğu şekilde kovan öşürünü kovan başına iki akça olarak hesap ettik.

Öşür-ü Çeltük: Çeltik hakkında da hüküm olmayıp "... ve çeltükçilerin âdet ve mu'tâdları tebdîl ve tagyîr olunmamıştır ekegeldikleri tohumı temâm eküb kadîmden olıgelen 'âdetleri üzere 'amel oluna" denilmektedir.

Resm-i Çift, Nîm Çift, Bennâk ve Caba: Defter-i 'atîkde bütün çift elliyedi, nîm çift ise onun yarısı yani yirmisekizbuçuk akça olarak tayin olunduktan sonra her köyde ne kadar bütün çift varsa çift başına zevâ'id diye beşer, nîm çiftten ise üç akça daha alınmıştır. Son tahrirde ise zevâ'id diye kaydolunan beşer ve üçer akça ref olunmuştur.

Çankırı sancağının çift resmi Anadolu eyâletinin diğer sancaklarının çift resminden fazla olduğundan ne defter-i 'atîkde ne de cedîdde mücerredlere resm takdîr olunmamıştır.

Ekinli bennâktan her iki tahrirde de onsekiz akça tahsil olunmuştur. Caba bennâk resminde ise iki tahrirde farklılık mevcuttur. İlk tahrirde onüç akça alınırken Anadolu eyâletinin diğer sancaklarında oniki akça caba bennâk resmi tahsil olduğundan fazla olan bir akça son tahrirde ref olunmuştur.

Resm-i Âsyâb: Diğer sancaklarda olduğu şekilde her değirmenden ayda beş akça resm alınmıştır.

Resm-i Yaylak: Mirlivâya resm-i yaylak için revgan-ı sâde, şişek ve ganem kaydolunup fazla para teklîf olduğundan bunun ref olunup defter-i cedîdde resm-i yaylak için 'atîkde ta'yîn olunan kıymetleri mikdârı nakid akça kaydolunmuştur.

Âdet-i Deştânî: Bazı kazâların deştânîsi mirlivâya hâsıl yazılmakla reâyâyaya zorluk çektirildiğinden her köyün deştânîsi o köyün sipâhîsine hâsıl yazılmıştır.

Bâc-ı Bâzâr: Pazar bâcını kânûnnâmede geçtiği şekliyle aldık: "...ve bâzâra galle gelüp satılsa her müdde bir kile alınur kul ve câriye ve at ve katır ve sığır satılsa iki akça bâyı'den ve iki müşteriden alınur sığır boğazlanub satılsa iki akça alınur yazılı kasap koyunu getirüb boğazlayup satsa iki koyuna bir akça alınurimış kemâkân vech-i meşrûh üzere defter-i cedîde kayd olundu ve kadîmden taşradan koyun getirüb satan kasabdan dâhi iki koyuna bir akça alınmak mu'tâd iken hâliyen koyun başına birer akça alınur ve at ve katır ve merkeb yükile satılan yaş üzüm ve elma ve armud ve kiras ve sa'ir meyve yükünden bir akça alınmak mu'tâd iken hâliyen taş akçası deyu muhtesip tarafından dahî bir akça alınur ve dükkânlardan taşra oturub me'kûlât kısmından ehl-i sûk her ne satarsa sergi resmi deyu kadîmden iki pul alınmak mu'tâd iken hâliyen yarımşar akça alınur ve tağarcık ve torba ile üç dört vukiyye yün ve tiftik getirüb satanlardan nesne alınmak mu'tâd değil iken hâliyen zulmen birer mikdâr yün ve tiftik alınur ve ayağda durub cüz'î bez ve keten satanlardan muhtesib arşun akçası ve yükle gelen meyvadan taş akçası deyu zulmen akça alub zulm ider deyu Mevlânâ Kengırı Kadısı Muslihüddin virdüğü bâc ahvâline müte'allık hüccet dergâh-ı mu'allâya 'arz olundukda kânûn-ı kadîm ri'âyet olunub... hâdis olan zulm ve bid'atler ref' olunmak fermân olunmağın ber müceb-i fermân-ı 'âlf kadîmden..... ve sergi resmi kadîmden alınugeldüğü üzere iki pul alına kirpas ve yün ve tiftik yükünden iki akça alına yün yüzüb satandan kırk akçada bir akça alınur..... Esir bâcından gayrı livâ-yı mezbûrda vâkı' olan bâzârların sâ'ir husûslarda alınan bâci nefsi-i Kengırı bâzârında alınan bâc gibidir".

Öşr-ü meyve, bostan soğan ve sarımsak hakkında hüküm bulunmayıp bunların tespiti de oldukça güçtür.

Netice:

Kargı, 16. yüzyılda Çankırı Sancağı'nın on kazâsından birisi olup merkezdeki dört mahellesi ve kırkdört köyü ile birlikte tamâmen Türk ve Müslümân bir nüfusa sâhiptir. Köyleri ekseriyetle Devrez Çayı ve Kızılırmak boyunca teşekkül etmiştir. Köyleri içinde sâdece dördünde kilise ismi bulunup diğerleri Türkçe isimler taşımaktadır. Bunlardan ancak yarısının ismi 16. yüzyılda olduğu şekliyle bugüne ulaşmıştır.

Zirâat yapılabilir toprak açısından oldukça az bir arâzîye sâhip bulunan Kargı, çeltik alanları hâriç bırakıldığı taktirde Çankırı Sancağı'nın en az toprağa sâhip kazâsı durumundadır. Bu sebeple

hubûbât üretimi de fazla değildir. Bağcılık ve meyvecilikte ise hubûbâtın tersine oldukça zengindir.

Tosya'nın da içinde bulunduğu Çankırı kazaları içinde Çeltik zirâati sâdece Kargı'da yapılmaktadır. Çankırı Sancağı pamuk üretiminin 1521 yılında % 82'sini, 1579 yılında ise %50'sini gerçekleştirmiştir. Hayvancılık alanında ise daha çok koyun yetiştiriciliği ve arıcılık yaygındır.

Merkezde ve Öküz köyünde kurulan iki pazara sâhiptir.

Kazâ dâhilinde vakıf eseri olarak bir câmi, üç mescid, bir türbe, dört zâviye, bir çeşme ve Kızılırmak üzerinde bulunan bir köprüsü mevcuttur.

1520 yılında bir zeâmet on tımar mevcutken bu rakam 1579 yılında otuzdört tımar sayısına ulaşmıştır.

Kazânın vergi geliri 1521 yılında 168539 akça iken 1579 yılında da 215107 akça olarak gerçekleşmiştir.

TOBLO I. KARGI MAHALLELERİ VE NÜFÛS DURUMLARI

MAHALLELER	HÂNE		MÜCERRED		MUÂF	
	1521	1579	1521	1579	1521	1579
Nefs-i Kargı	70	20	31	6	—	14
Câmi-i Kebîr	—	48	—	36	—	—
İmâm Beğ	—	51	—	27	—	1
Hacı İlyâs	—	58	—	55	—	1
YEKÛN	70	177	31	124	—	16

TABLO II. KARGIYA BAĞLI KÖYLERİN NÜFÜS VE HÂSİLÂTI

240

KÖYLER	1521 TAHRİRİNE GÖRE					1579 TAHRİRİNE GÖRE			
	Nev'i	Hâne	Mücerred	Mu'af	Hâsılâtı	Hâne	Mücerred	Mu'âf	Hasılâtı
Afşar	tk	66	17	-	1724	178	82	4	3600
Ağcakilise	t	38	10	2	4143	47	27	-	4600
Akkaya (Hâsılı Mesûdlu ile)	t	+	+	+	+	27	18	-	-
Argunşeh-Argunşa	tv	34	18	-	1490	37	24	-	2910
Arıklar	tm	129	44	2	7210	228	95	1	9710
Bâdâmca	t	34	10	-	2881	44	17	-	3500
Bağözü	t	34	3	1	2336	27	11	-	3300
Balluca	t	+	+	+	+	8	7	-	400
Başvîrân	tv	6	-	-	729	9	2	-	1000
Beğdili	tk	52	22	-	2818	148	35	1	3400
Çaykışla	tv	12	3	-	1228	28	12	-	2924
Çehârşenbe	tk	18	-	-	-	73	17	-	1518
Çeştköyü	t	21	7	-	1517	35	16	-	2430
Çevlik	tkmv	58	36	-	1755	147	53	1	4549
Değirmenözü n.d. Karaoğlan	t	50	13	-	4621	98	62	-	7359
Delüler	t	10	1	-	1054	29	20	-	1820
Eğzen	tv	26	8	-	2036	47	46	-	2500
Felikkilise	t	21	7	-	2479	35	27	-	3800
Gökdere	v	25	7	-	1409	54	41	1	2444
Göl	t	8	1	-	742	15	15	1	1000
İnal	tv	37	20	-	3812	73	30	3	6600
Karaboya	t	14	5	-	1267	42	39	1	2000

t: Tımar Köyü

v: Vakıf Köyü

m: Müsellem Köyü

k: Kürekçi köyü

+: Tahrirde olmayan köy

AHMET KANKAL

TABLO II. KARGI'YA BAĞLI KÖYLERİN NÜFUS VE HÂSİLÂTI

KÖYLER	1521 TAHRİRİNE GÖRE					1579 TAHRİRİNE GÖRE			
	Nev'i	Hâne	Mücerred	Mu'af	Hâsılâtı	Hâne	Mücerred	Mu'af	Hasılatı
Karakilise	tv	61	30	8	3316	117	116	2	5500
Karapürçek	t	20	7	-	1417	39	36	-	2000
Karı (Hâne ve hâsılı Mesûdlu ile)	t	+	+	+	+				
Kınıközü (hâsılı Bağözü ile)	t	7	5	-	606	8	-	-	
Kızılsin	t	9	-	-	650	10	5	1	800
Kurd Gâzî	tk	15	4	-	500	18	4	-	1000
Mesûdlu (ve Karı)	t	69	13	1	5150	91	45	-	7250
Mora	tv	41	15	-	1848	66	73	5	4666
Obruk	t	24	4	-	1787	15	9	-	2000
Ortaluca	t	25	9	-	2059	56	54	1	3000
Ovaluca	t	35	19	1	2987	58	29	1	3300
Öküç	tm	43	32	3	2732	83	81	-	5950
Pelidcık	tm	79	26	2	5995	118	54	-	8000
Pelitözü	tv	39	12	-	2058	36	27	1	3260
Rûnkuş	tkmv	108	46	-	8499	306	80	3	10870
Saraycık	t	12	5	1	885	27	14	-	2000
Sinânözü	tv	11	4	-	1730	22	8	-	1500
Vîrâncık	t	29	11	1	2568	62	43	1	3900
Yalmansaray	t	4	4	-	339	13	15	-	1000
Yaycılar	tm	17	7	-	947	25	27	1	1350
Yazıkilise n.d. Dereköy	v	9	4	-	704	28	12	-	791
Zeytünözü	t	12	4	-	1237	33	21	1	1700
YEKÛN		1362	493	22	93265	2660	1449	30	141251

TABLO III.

	1520 TAHRİRİNE GÖRE			1578 TAHRİRİNE GÖRE	
	Tımâr Beyinin Adı	Hâsılı		Tımâr Beyinin Adı	Hâsılı
1	Zeâmet-i benâm-ı Necib veled-i Hızır Beğ	15723	1	Şeyhî	8300
2	İlyâs	2017	2	Sinân	7050
3	İsmâil	4276	3	Mehmed bin Pîrî	5895
4	Hasan, Ali veledân-ı Ahmed, Hızır veled-i Şah Çelebi , Mehmed veled-i Emirze, Kaplan veled-i Cemâl, Mustafa veled-i Yûsuf, Cafer birâderler-i İsmâil, Şah Veled veledân-ı Ömer, Evlâd-ı Hacı Çelebi	34055 *	4	İsmâil	4999
5	Hızır, Dâvud, Hüseyin, Haydar, Mahmûd, Ali an evlâd-ı Esenlü	21744 *	5	Mehmed	4700
6	İshak, Mustafa	8300 *	6	Mehmed bin Receb	4600
7	Durak, Budak, Mehmed, İskender	4372 **	7	Kaya	3000
8	Süleymân Serasker-i Kargı ve Halil birâder-i o	7559 *	8	Mustafa	3000
9	Yûsuf	2354	9	Dâvud	3000
10	İsmâil, Şehsuvar	5777	10	Halil bin Mehmed	2000
11	Şehsuvar	1616	11	Süleymân, Ahmed, Mustafa	5000
			12	Hüssâm	5000
			13	Ahmed bin İmâm	4500
			14	Mehmed bin Budak	3000
			15	Mustafa	3000
			16	Mehmed	2200
			17	Mehmed bin Ahmed	2000

* bâ eşkiin

** müşterek be- nevbet

TABLO III.

1520 TAHRİRİNE GÖRE		1578 TAHRİRİNE GÖRE		
Tımâr Beyinin Adı	Hâsılı	Tımâr Beyinin Adı	Hâsılı	
		18	Pîrî	7900
		19	Mehmed bin İshak	4000
		20	Dâvûd	2500
		21	Mahmûd, Hacı bin Ali	2200
		22	Hasan	2000
		23	Mehmed bin Mihmâd	4999
		24	Mehmed	2000
		25	Ahmed bin Budak	3000
		26	Mahmûd	7964
		27	Mehmed bin Sinân	2200
		28	Hüseyin	2000
		29	Kemâl	3000
		30	Eflâk Geyvân bin Abdullah	3000
		31	Mustafa	2825
		32	Mustafa	2950
		33	Hüseyin	2000
		34	Hızır	3000
YEKÛN	107793			128782